

TƏHSİLİN İQTİSADI VƏ SOSIAL POTENSİALI

N.R. Əzizova

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası
narmin.elyasova@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-0633-8702

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 15 sentyabr 2022

Dərc olunub: 27 dekabr 2022

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. Məqalədə təhsilin sosial və iqtisadi potensialından bəhs edilir. Cəmiyyətlə yanaşı təhsil də özünün təkamül mərhələsindədir. Müasir təhsil özünün əsas məqsədini dəyişir, mədəni dəyişikliklərin universal vasitəsinə çevrilir. Ona görə də müasir dünyada təkcə mədəniyyətin deyil, bütövlükdə cəmiyyətin keyfiyyətinin formalaşmasında ən mühüm amil kimi təhsilin əhəmiyyəti artır. Bu yazının əsas məqsədi iqtisadi inkişafda təhsilin rolunu və təhsilin əmək məhsuldarlığına, yoxsulluğa, ticarətə, texnologiyaya, səhiyyəyə, gəlir bölgüsünə və ailə quruluşuna təsirini göstərməkdir. Ona görə də müasir dünyada təkcə mədəniyyətin deyil, bütövlükdə cəmiyyətin yeni keyfiyyətinin formalaşmasında ən mühüm amil kimi təhsilin əhəmiyyəti artır. Müasir təhsilin dəyərindəki dəyişiklik təhsil fəaliyyətinə baxışı əsaslı şəkildə dəyişdirir və müasir təhsil sistemində dəyişikliklərə səbəb olur.

Açar sözlər: *təhsil, mədəniyyət, təhsilin sosial-mədəni potensialı, global informasiya cəmiyyəti, təhsilin iqtisadi potensialı, iqtisadiyyat.*

“Ən dəyərli kapital insana yatırılan kapitaldır”. Alfred Marşal

Təhsil – insanın mənəvi siması olub, mədəniyyət, təlim – tərbiyə və mənəvi dəyərlərin təsiri altında formalaşır. Burada biliyin həcmi əsas deyil, ondan sərbəst olaraq istifadə etmək keyfiyyətləri əsas sayılır [1, 8].

Təhsil inkişafın əsasını, iqtisadi və sosial rifahımızın böyük hissəsini təşkil edir. Bu, iqtisadi səmərəliliyin və sosial ardicillığın artırılmasının açarıdır. Təhsilə verilən diqqət əməyin dəyərini və səmərəliliyini artırmaqla, yoxsul-

luqdan qurtulmağa da kömək edir. Həmçinin işçi qüvvəsinin ümumi məhsuldarlığını və intellektual çevikliyi artırır. Təhsil uşağın həyatının erkən yaşlarında fərqli sosial mühit və etnik qruplarla inteqrasiyasını artırmaqla, şəxsiyyətlərə toleranlığa əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir.

Yüksək təhsil səviyyəsinə malik peşəkar kadrlar ölkənin intellektual potensialının əsasıdır. Müasir dövrdə ölkələrin uğurlu və davamlı iqtisadi yüksəlişi insan kapitalının məqsədyönlü inkişafı hesabına əldə edilmişdir. Bütün bunlar təhsilin dövlət xərclərində prioritetliyini getdikcə artırmaqdadır. Dövlətin təhsil xərcləri cəmiyyət üçün yüksək iqtisadi gəlirliyə malikdir.

Müasir dövrdə təhsilin iqtisadi həyatda rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Hazırda təhsil iqtisadiyyatda tələb olunan bilik və bacarıqların aşılınması ilə bərabər, vətəndaşın gələcək həyata və cəmiyyətə inteqrasiyasına hərtərəfli hazırlığı kimi vəzifələri yerinə yetirməlidir. İnsanın ömür boyu təhsil almaq tələbatının ödənilməsi isə təhsilin iqtisadi həyatda rolunu yüksəldən amillərdən ən mühümüdür.

Eyni zamanda, sürətli texnoloji tərəqqi bilik və bacarıqların müntəzəm yenilənməsini tələb edir. Bu isə yeni və daha münasib ixtisasa yiyələnməyə və səriştənin inkişafına tələbatı artırır [2].

Hər bir ölkədə aparılan sosial-iqtisadi siyasətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri düzgün və məqsədyönlü kadr siyasəti həyata keçirmək və ölkəni qloballaşan dünyaya inteqrasiya etməkdir. Bunun üçün də əsas məqsəd keyfiyyətli kadrlar hazırlamaqdır. İxtisaslı kadrların hazırlanmasına qoyulan investisiyalar gələcəyə qoyulan investisiyadır. Biz bunu insana qoyulan kapital qoyuluşu da adlandıra bilərik. Ona görə də təhsilin keyfiyyəti artırıl-

malı və bununla bərabər təhsilə qoyulan sərmayələr də qalxmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu məsələyə yüksək önəm verərək M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin Bakı filialının yeni tədris kompleksinin açılışında qeyd edir: Cəmiyyətin intellektual inkişafı həm də cəmiyyətin sabitliyidir. Əgər cəmiyyət yüksək intellektual səviyədədirsə, savadlıdırsa kənardan gətirilən heç bir qüsurlu təzahürlər və meyillər heç vaxt onu sarsıda bilməz. Müasir dünyada, xüsusən də, kifayət qədər inkişaf etməmiş ölkələrdə, bir çox problemlər məhz təhsilin çatışmazlığı ilə əlaqəlidir. Bir çox müharibələr, bir çox münafiqlər, bir çox iğtişaşlar məhz təhsilin səviyyəsinin son dərəcə aşağı olması ilə bağlıdır. Bunu statistikada, hətta savadlılıq səviyyəsinə görə aydın görmək olar. Savadlılıq səviyyəsinin yüksək və aşağı olduğu ölkələrdə onların iqtisadi və intellektual potensialına baxsaq hər şey aydın olacaq: savadlılıq səviyyəsi ölkənin inkişaf səviyyəsinə və bu ölkələrdə baş verən proseslərə tam müvafiqdir. Odur ki, bizim üçün təhsilin yüksək səviyyəsi, Azərbaycan xalqının intellektual potensialının yüksək səviyyəsi ekstremizmə, populizmə, yalan vədlərə, kənardan təzyiqlərə qarşı peyvənddir. Cəmiyyət nə qədər çox savadlı və erudisiyalı olsa, o, bir o qədər də özünü təmin edən, daha ləyaqətli və hər cür gözlənilməz hallardan sığortalanmış olacaqdır. Ona görə də, bu məsələlərin hamısı bir-biri ilə sıx bağlıdır [3].

Təhsilin bir çox iqtisadi faydalarını müəyyən edə bilərik. Təhsilə investisiyalar qoymaq hökumətlərə bir çox müsbət ictimai gəlirlər verir. Yüksək təhsil almış şəxslər daha çox qazanır və nəticədə ömür boyu daha yüksək vergi ödəyir.

“Təhsil” termini pedaqoji elmə 18-ci əsrin sonlarında isveçrəli pedaqoq İohan Henrix Pestalozzi tərəfindən daxil edilmişdir. Məşhur rus dilşünası Dal Vladimir İvanoviç təhsilli adamı belə təsvir edir: “Savadlı insan təhsil almış, ümumi biliklərə yiyələnmiş şəxsdir. Savadlı, elmi inkişaf etmiş, tərbiyəli, ləyaqətli, dünyəvi adət-ənənələrdən xəbərdardır”. Müasir, inkişaf etmiş və sənayeləşmiş dünya təhsilin təkərlərində hərəkət edir. Rəqabətli dün-

yada sağ qala bilmək üçün hamımıza yol göstərən məşəl kimi təhsil lazımdır. Təhsilin insan həyatındakı əhəmiyyətini əks etdirən təhsilin müxtəlif xüsusiyyətləri aşağıda qeyd olunur:

Cinayətə qarşı: Təhsilli şəxsin cinayətə və ya cinayət əməllərinə qarışma şansı çox aşağıdır. Təhsilli insan ətrafını yaxşı tanıyır və aldanmağa və ya aldatmağa daha az həssasdır.

Qadınların gücləndirilməsi: Qadınların səlahiyyətlərinin artırılması cəmiyyətimiz üçün vacib sütundur. Qadınlar öz hüquqlarını yalnız təhsil vasitəsilə müdafiə edə bilirlər. Bir çox sosial bəlalara qarşı mübarizədə qalib gələ bilərik.

Yoxsulluğun aradan qaldırılması: Təhsil yoxsulluğu cəmiyyətimizdən və ölkəmizdən çıxarmaqda mühüm rol oynayır. Yoxsulluğun pəncələri çox sərtir və cəmiyyətimizin bütün problemlərinin arxasında duran əsas amillərdən biridir. Əgər insan yaxşı təhsillirdirsə, yaxşı bir iş tapa bilər və ailəsini dolandırmaq üçün pul qazana bilər.

Müharibə və terrorun qarşısının alınması: Təhsil hər kəsə sülhün və qardaşlığın əhəmiyyətini öyrədir. Birlikdə qalmağın və sevgini yaymağın vacibliyi zamanın tələbidir. Dünya sülhünə nail olmaq, müharibə və terrorun qarşısını almaq üçün təhsil vacibdir.

Məşğulluq imkanlarının yaradılması: Xüsusilə iqtisadi böhran dövründə iş tapmaq asan deyil. Siz tez-tez vakant bir vəzifə üçün yüzlərlə digər namizədlə rəqabət aparmalısınız. Müraciət edənlər arasından seçilmək üçün bir yol tapmaq istərdinizmi? Öyrənin, özünüzü öyrədin, məzun olun və mümkün qədər çox ixtisas, bacarıq, bilik və təcrübə əldə edin.

Yüksək gəlirin təmin edilməsi: Ali təhsilli və müxtəlif təcrübəyə malik insanlar yüksək maaşlı işlərə daha çox meyillidirlər. Rahat həyat tərzini sürmək istəyirsinizsə, çox oxuyun, vaxtınızı və səyinizi bilik əldə etməyə və yüksək səriştə səviyyəsinə çatmağa həsr edin. Məktəb və təhsil müddətində çox oxumaq, zəhmətdən qorxmadığınızı və hədəflərinizə çata bildiyinizi göstərir. İşgötürənlər bunu böyük üstünlük kimi görürlər, çünki onların hamısı məsuliyyətli və bilikli işçi qüvvəsinə üstünlük verirlər. Bütün bunlar sizə məzun olduqdan

sonra öyrəndiklərinizi tətbiq etmək imkanı verəcək.

Problem həlletmə bacarıqlarının inkişafı: Təhsilin üstünlüklərindən biri də ondan ibarətdir ki, təhsil sistemi bizə tənqidi və məntiqi təfəkkür əldə etməyi və inkişaf etdirməyi, müstəqil qərarlar qəbul etməyi öyrədir. İnsanlar təhsil vasitəsilə nəinki öz fikirlərini formalaşdırırlar, həm də qərarlarını dəstəkləmək və təsdiqləmək üçün möhkəm və etibarlı argumentlər və dəlillər tapmağı yaxşı bacarırlar.

Müasir cəmiyyətin yaradılması: Təhsil müasir cəmiyyətin əsas mahiyyətidir. Mədəniyyət, tarix və digər mühüm aspektləri öyrənmək lazımdır ki, müasir cəmiyyətə töhfə verə bilək. Təhsil insanları təkcə fənlər haqqında biliyə malik liderlər kimi formalaşdırmır, həm də onlara emosiyalar və həqiqi dəyərlərlə necə rəhbərlik etməyi də göstərir. Savadlı insanlar doğru ilə yanlış asanlıqla ayırd edə bilir, beləliklə, təhsil cinayət nisbətini azaltmağa kömək edir.

Təhsilin ən vacib məqsədlərindən biri insanlara oxumaq və yazmağı öyrətməkdir. Bilimin təməli və təhsilin əsas komponenti kimi savadlılıq insan qabiliyyətinin artırılmasına yardım edir və təkcə fərdlər üçün deyil, həm də ailə, cəmiyyət və ictimaiyyət üçün fayda təmin edir. Savadlılıq yoxsulluğun aradan qaldırılmasına və cəmiyyətdə iştirakın genişləndirilməsinə kömək edir. YUNESKO-nun Statistika İnstitutu (YSİ) savadlılıq üzrə hədəflərə Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə uyğun olaraq nəzarət edir. YSİ-nin "Böyüklər və gənclərin savadlılığı: gender bərabərliyində global tendensiyalar" hesabatına əsasən, 2008-ci ildə dünyada 796 milyon yetkin şəxsin (15 yaş və yuxarı) oxuma və yazma qabiliyyəti olmamışdır. Dünya miqyasında oxuma və yazma qabiliyyəti olmayan yetkinlərin təxminən dördü üçün Cənubi Asiya və Sub-Sahara Afrika övlətlərində olanlar təşkil edir. Böyüklər arasında global savadlılıq səviyyəsi 1990-cı ildə olan 76%-lə müqayisədə hazırda 83% olmuşdur. Kəskin şəkildə irəliləyiş Şimali Afrikada və Şərqi və Cənubi Asiyada müvafiq olaraq 20% və 15% olmuşdur [4].

Son vaxtlara qədər iqtisadçılar fiziki kapitalı iqtisadi artıma təsir edən ən mühüm

komponent hesab edirdilər, iqtisadi artım prosesini sürətləndirmək və insanların həyat səviyyəsini yüksəltmək üçün inkişaf etməkdə olan ölkələrdə fiziki kapitalın formalaşması sürətinin artırılmasını təklif edirdilər. Bununla belə, son üç onillikdə aparılan iqtisadi tədqiqatlar təhsilin iqtisadi inkişafda mühüm təyinedici xüsusiyyət kimi aktuallığını nümayiş etdirdi. Əhalinin və ya işçi qüvvəsinin insan qabiliyyətlərinin və biliklərinin inkişafı təhsil adlanır.

İqtisadi tərəqqinin açarı təkcə təhsil imkanlarının sayca artması deyil, həm də işçi qüvvəsinə verilən təhsil növünün keyfiyyətcə yüksəldilməsidir. İqtisadi artıma əhəmiyyətli töhfə verdiyinə görə təhsil insan kapitalı, təhsilə dövlət xərcləri isə insan və ya insan kapitalına investisiya kimi istinad edilmişdir.

Son bir neçə ildə böyük irəliləyişlərə baxmayaraq, uşaqlar təhsildən məhrumdurlar. Biz başa düşməliyik ki, təhsil və inkişaf bir yerdədir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə təhsilin rolu çox vacibdir, çünki təhsilin olmaması bir ölkənin yoxsulluğuna və yavaş iqtisadi inkişafına səbəb olur, xüsusən də ölkə inkişaf etməkdə olan bir ölkədirsə. Təhsil hər kəs üçün çox vacibdir, bu, hər bir fərdin əsas ehtiyacıdır, hər bir qız və ya oğlan uşağının keyfiyyətli təhsil hüququ olmalıdır ki, onların həyatda daha yaxşı şansları, o cümlədən məşğulluq imkanları və daha yaxşı sağlamlığı olsun. Biz həm də məktəb təhsilinin uşaqları lazımi həyatı bacarıqlarla təchiz etməsini təmin etməliyik. Xüsusi diqqət yaxşı təlim keçmiş müəllimlərin olmaması, qeyri-adekvat təlim materialları və uyğun olmayan təhsil infrastrukturunu səbəbindən ən çox təsirə məruz qalan ən həssas qruplara (gecəqondularda yaşayan uşaqlar, əlil uşaqlar və qızlar daxil olmaqla) verilməlidir. Yaxşı müəllimlər hər bir uşaq təhsilində çox vacib tərkib hissəsidir. Təhsil almış qızlar və qadınlar daha sağlam olurlar, daha çox gəlir əldə edirlər və özləri və gələcək övladları üçün daha yaxşı sağlamlıq xidməti göstəririlər və bu faydalar da nəsildən-nəsilə və ümumilikdə icmalar arasında ötürülür və qızların təhsilini bir ölkənin edəcəyi ən yaxşı investisiyalardan birinə çevirir.

Prezident İlham Əliyevin müvafiq Fərmana əsasən, Təhsil Nazirliyinin tabeliyində

Təhsil Tələbə Krediti Fondu yaradılıb. Fondun yaradılmasında əsas məqsəd əhalinin az-təminatlı təbəqələrindən olan şəxslərin təhsilə əlçatanlığını təmin etmək, təhsil almaqda bərabər imkanlar yaratmaq və təhsilin əhatə dairəsini genişləndirməkdir. Bu fond təhsil tələbə kreditlərinin verilməsini təşkil edən qeyri-kommersiya hüquqi şəxsdir və nizamnamə kapitalının məbləği 80 milyon manat təşkil edir. Fondun əmlakı nizamnamə kapitalından, təsisçinin verdiyi əmlakdan, həmçinin dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitdən, fəaliyyətindən əldə olunmuş gəlirdən, ianələrdən, qrantlardan, cəlb edilən investisiyalardan və qanunla qadağan edilməyən digər vəsaitdən formalaşacaq.

Elm və Təhsil Naziri Emin Əmrullayevin sözlərinə görə, bu addımın atılmasında əsas məqsəd ali təhsildə əlçatanlığın təmin edilməsi, təhsildə bərabər imkanların yaradılmasıdır: “Təhsil Tələbə Krediti Fondu ali təhsildə mühüm dəyişikliklərə gətirib çıxaracaq. Fondan həm dövlət, həm də özəl təhsil müəssisəsində təhsil alan tələbə istifadə edə bilər. Əsas məsələ ali təhsil müəssisəsinin lisenziyasının olmasıdır. Ümumiyyətlə, Fərmandan irəli gələn məsələlər müəyyən qaydalarla tənzimlənəcək, bu qaydalar növbəti bir ay ərzində hazırlanıb Nazirlər Kabinetinə veriləcək və təsdiq ediləcək. Bu kreditlər çox aşağı, təxminən 2 faiz olacaq. Kreditlər sosial həssas qrupdan olandan üçündür. Sosial həssas qrupdan olmayanlar üçün isə qaydalar açıqlanacaq. Ehtiyac-la yanaşı, giriş ballarına da baxılacaq, yüksək nəticə bizim üçün əsas şərtlərdən olacaq. Müvəffəqiyyət göstərici olan və kredit alan tələbə ilə bağlı müvafiq güzəştlər nəzərə alınacaq. Amma vətəndaş məsuliyyəti və dayanıqlılıq baxımından, ödənilmiş maliyyə geri qaytarıldıqca digər tələbələrin oxuma şansı da olacaq” [5].

Müasir alimlərin fikrincə, təhsil cəmiyyətdə bir sıra mühüm funksiyaları yerinə yetirir:

- 1) sosial nəzarət funksiyası;
- 2) çoxalma funksiyası;
- 3) intellektuallaşdırma funksiyası.

Təhsildə tarazlığın aradan qaldırılması və bu sahədə dövlətin rolunun gücləndirilməsi təhsilin inkişafında prioritet istiqamətə çevrilməlidir. Bəzi araşdırmalara görə, inkişaf etmiş ölkələrdə insan kapitalının ölkənin milli sərvətindəki payı 60-80%-ə çatır. Bununla belə, yüksək təhsil səviyyəsi hələ də ölkələrdə iqtisadi artımın təminatı deyil. Fikrimizcə, bunun bir neçə səbəbi var:

1. düzgün olmayan təhsilin inkişafı strategiyası;
2. təhsilin keyfiyyətinin aşağı olması;
3. təhsilin qeyri-rasional strukturu, maliyyə resurslarından və mövcud təhsil potensialından səmərəsiz istifadə (məsələn, insan öz təhsil səviyyəsinə uyğun olmayan işi yerinə yetirməyə məcbur olduqda);
4. təhsilə aşağı səviyyəli və qeyri-adekvat investisiyalar [6].

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov H., Zeynalova N. *Pedaqogika*, Bakı: Elm və təhsil, 2016.
2. <https://president.az/az/articles/view/9779>
3. <https://president.az/az/articles/view/6391/print>
4. <https://www.coe.int/az/web/compass/education>
5. <https://525.az/news/172242-tehsil-telebe-kredit-fondu-geleceyimize-dovlet-gaygisinin-tecessumu>
6. https://www.researchgate.net/publication/332365951_Education_as_Socio-cultural_and_Economic_Potential_of_the_Global_Information_Society

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ И СОЦИАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ОБРАЗОВАНИЯ

Н.Р. Азизова

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта
narmin.elyasova@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-0633-8702

Аннотация. В статье говорится об социально-экономическом потенциале образования. Наряду с обществом, система образования проходит свой этап эволюции. Современная система образования, меняя свои приоритеты, постепенно превращается в универсальный инструмент культурных преобразований. Поэтому в современном мире образование играет важную роль не только в культурном плане, но и в формировании более прогрессивного общества. Главная цель этой статьи, показать роль образования в экономическом развитии государства, а также влияние на производительность труда, уровень бедности, торговлю, технологии, медицину, распределение

доходов и формировании семьи. Поэтому важно подчеркнуть, что влияние образования не только на культуру, но и в целом на формирование новых качеств общества, в современном мире повышается с каждым годом. Изменения в оценке современной системы образования, коренным образом меняют взгляды на ее деятельность и являются причиной новых преобразований в ней.

Ключевые слова: образование, культура, социально-культурный потенциал образования, глобально-информационное общество, экономический потенциал образования, экономика.

ECONOMIC AND SOCIAL POTENTIAL OF EDUCATION

N.R. Azizova

Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport
narmin.elyasova@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-0633-8702

Annotation. The article talks about the social and economic potential of education. Along with society, education is also in its evolutionary stage. Modern education changes its main purpose, it becomes a universal means of cultural changes. Therefore, in the modern world, the importance of education as the most important factor in the formation of not only culture, but also the quality of society as a whole is increasing. The main purpose of this paper is to show the role of education in economic development and the impact of education on labor productivity, poverty, trade, technology, health, income distribution and family

structure. Therefore, in the modern world, the importance of education as the most important factor in the formation of not only culture, but also the new quality of society as a whole is increasing. The change in the value of modern education fundamentally changes the view of educational activity and leads to changes in the modern education system.

Keywords: education, culture, socio-cultural potential of education, global information society, economic potential of education, economy.